

Отохіко КАГА

ЧУЖИНА

Оповідання

Це було невдовзі після війни. Того дня небо облягли свинцеві хмари, дув різкий зимовий вітер. Перед касою на вокзалі S. у Токіо стояла довжелезна черга — звиваючись у дворі, як змія, вона тяглася аж до підземного переходу. Хлопець став у неї ще перед обідом і, хоч відтоді минуло кілька годин, встиг просунутися лише на кілька десятків метрів, а тому й досі стояв на холоді.

— Що таке? Черга зовсім не рухається, — проказала жінка.

— Справді. Мабуть, на сьогодні всі квитки вже продано, — підхопив чоловік.

— А скільки їх продають щодня?

— Та, видно, небагато. Передні в черзі стоять тут уже два дні.

— Два дні?.. — Жінка тяжко зітхнула. — Ой лишенько! А мені будь-що треба виїхати.

— І мені теж. Вдома чекають діти.

— Розумію, — співчутливо мовила жінка. — Звичайно, вам не можна баритися.

— Не можна, — і, ніби виказуючи свою рішучість, чоловік стиснув губи.

— Мушу виїхати за всяку ціну.

— Вам далеко? — запитала жінка.

Чоловік назвав одну з північних префектур.

— Ви звідти? — здивувалася вона.

— Я вам заздрю. У вас там родюча земля і рису, напевне, вистачає. А нам, тійціям, цього року з харчами скрутно. От їду купити дітям. Потім мерщій назад, бо повмирають з голоду.

Жінка кивнула на свій порожній рюкзак, чоловік — на свою розбухлу від подарунків валізу.

— А тобі куди? — обернувшись до хлопця, запитала вона, і той збегтежено закліпав очима.

— Я... я ще не вирішив... — пробурмотів він.

— Отакої! — здивовано вигукнула жінка. — Виходить, ти й сам не знаєш, куди тобі треба їхати?

— Не знаю, — ніяково сказав хлопець. Хочу... хочу поїхати кудись далеко... На край світу...

— Дивина, та й годі, — посміхнулася жінка і підморгнула чоловікові, немов шукаючи у нього підтримки.

— Кажеш, на край світу? Ну що ж, у такому молодому віці ти сам собі пан, — сказав той і, пильно оглянувши хлопця з голови до ніг, запитав: — Ти демобілізований?

Хлопець опустил очі на свою військову шинелю кольору хакі.

— Невже й тебе, такого малого, взяли до армії?

— Я був у військовій школі, — тихо пояснив хлопець.

— Ага... — чоловік кивнув головою, і його обличчя полагіднішало. — Я теж демобілізувався. Правда, я кадровий військовий. А що ти робиш тепер? Учнись в звичайній школі?

Потупивши очі, хлопець мовчав, і чоловік завів розмову з жінкою.

Від раптового пориву вітру людей гойднуло, наче ляльок, та через мить вони випросталися. Кожен поводився по-

своєму: хто потирає руки і тупцяє ногами, щоб зігрітися, хто перемовлявся з сусідами. Час від часу з'являлися вуличні торговці з американськими сигаретами, лимонадом або кукурудзяним хлібом.

Хлопець обмацав кишені своєї шинелі і, переконавшись, що гроші й сигарети на місці, заспокоївся і заплющив очі. «Залишається тільки чекати. Чогось таки дочекаюся, а там видно буде», — подумав він.

Поблизу почувся голос торговця, і хлопець розплющив очі. Опівдні він з'їв на голодний шлунок солонючого кукурудзяного хліба, і тепер йому мучила спрага. Довелось купити пляшку смердючого лимонаду. Від нього запекло в горлі і знову захотілося пити. «Нічого не братиму в рот, аж поки сяду в поїзд, — вирішив хлопець. — Чи, може, піти напиться води з вокзальної колонки? Але як бути з чергою? Хіба попередити, що піду ненадовго?»

У черзі стояли тільки дорослі, і серед них він почувався самотнім. Іноді в нього з'являлося відчуття, ніби невідома сила виштовхує його звідси — так відскакує стрілка компаса від однойменного полюса магніту. Раптом йому здалося, наче будівля вокзалу почала осідати, перекилася набік, а люди, опинившись на крутому схилі, покотилися вниз... у безодню...

— Що сталося?.. Тобі погано? — почув він голос сусіда.

Хлопець лежав на землі, а над ним пливли, немов відбиті у помережаній брижамі воді обличчя: смагляве — чоловіче і кругле — жіноче. Він спробував підвестися, чоловік простяг йому руку.

— Ти, мабуть, хворий. Обличчя бліде, як стіна, — співчутливо сказала жінка.

— Нічого, мені вже краще, — відповів хлопець і насилу встав. «На щастя, обійшлося», — подумав, відчуваючи, що тримається на ногах.

— Пробач, а батьки в тебе є? — спитала жінка.

Хлопець кивнув і ту ж мить подумав, що жінці стільки років, як матері, а чоловік — батькового віку. Та, коли жінка

поцікавилася, де вони живуть, не відповів нічого — злякався: «Скажи їм правду, то й додому відведуть».

Вокзал і привокзальний ринок стали попелясто-сірими, непривітними, як згарище. Перед його очима з'явилося те саме видовище, що і влітку півроку тому.

* * *

Попрощавшись з демобілізованими, як і він, товаришами по школі, хлопець залишився сам-один. Токійський вокзал S лежав у руїнах, уділили тільки платформи й арматура сходів. Підземний перехід, освітлюваний раніше прорізними в стелі горішніми вікнами, схожими на ілюмінатори, тепер, коли вона обвалилася, нагадував глибоку траншею із смужкою голубого неба над нею. Чисте і безхмарне, воно мовби належало іншому світові. Він спотикався об уламки бетону і сталеві пруті. Невеликий речовий мішок за плечима дедалі важчав, наче наливався свинцем. У ньому була шинель, зимове обмундирування, черевики, два сьо¹ рису, французько-японський словник та п'ять невикористаних товстих зошитів. З усього цього добра найціннішим йому здавався рис. Хлопець вирішив будь-що привезти його додому.

Перед вокзалом очам відкрилося сіре видовище, яке мало вразити навіть людину, звиклу до згарищ. Знайомий з дитинства торговий квартал був майже повністю стертий з лиця землі. Тільки вулиця, сходжена його ногами, чудом збереглася. Люди (серед них траплялося чимало демобілізованих) йшли тротуаром зсутулені, наче притиснуті до землі сонячним світлом, йшли важко, наступаючи на власні тіні. Їхні обличчя були невиразні, як у ляльок. Незабаром цей безликий потік підхопив і хлопця.

Руйнування не зачепило тільки універмагу на розі вулиці. Було видно, як по той бік яскраво освітленої вітрини між полицями з різномітними товарами снують продавці у темно-синій форменій одежі. Хлопцеві здалося, що ця картина мирного добробуту серед спаленого міста протече недоречно. Щоб скоротити собі

¹ Сьо — міра об'єму рідни і сипких тіл — 1,8 л.

Отохіко Кага (нар. 1929 року) — відомий сучасний японський прозаїк, автор багатьох оповідань і кількох романів, як-от: «Зима у Фландрії», «Безповоротне літо» (за цей твір у 1973 році письменник одержав премію Дзюнітіро Танадакі), «Вирок», «Корабель без якоря».

Головна тема його творів — трагедія обманутого офіційною пропагандою і втягнутого у другу світову війну молодого покоління японців. Персонажі О. Каги часто-густо опиняються у критичному становищі, з якого не завжди знаходять вихід. Показовим у цьому відношенні є герой (точніше, антигерой) оповідання «Чужина»: молодий хлопець, колишній курсант військового училища, готовий вмерти за імператора, після війни дізнається, що був усіма ошуканий, і тому не знаходить іншого рятунку, як утеча з рідного дому.

Твори О. Каги в СРСР не друкувалися. Оповідання «Чужина» опубліковано у квітні 1973 р. в журналі «Бунгей-тембо».

Кілька років тому О. Кага був гостем журналу «Всесвіт».

дорогу, він вирішив пройти через універмаг.

Там, де був колись відділ подарунків для фронтовиків, тепер продавали кухонне начиння. Людський натовп оточив хлопця щільним кільцем. Протискуючись між прилавком і жінкою, яка, затиснувши в кулаці гроші, торгувалася з продавцем, він спіймав на собі її невдоволений погляд. По приїзді у місто вперше побачив, що його жителі здатні виявити хоч які-небудь людські почуття.

Біля прилавка зі столярними інструментами хлопець зупинився — далі йти було неможливо. Немов передчуваючи наближення стихійного лиха, люди гарячково скуповували молотки, пилки і цвяхи. Він, однак, не жалкував, що зайшов до універмагу. Повернувся й почав проштовхуватися до виходу, працюючи ліктями, — бо вважав, що має право так робити, — і врешті-решт вибрався на свіже повітря.

Перед очима знову постав інший світ. Зруйнована вулиця звузилася, відкривалася тільки її частина. На тлі завалених стін, чорних стовбурів обгорілих дерев і похилених телеграфних стовпів самотньо стояв неушкоджений вибухами бомб і вогнем стовпчик з червоною поштовою скринькою. «Якби не вона, — подумав хлопець, — то навколишній краєвид нагадував би землю в доісторичні часи».

І вокзал, і торговий квартал лежали перед ним, як на учбовій топографічній карті. Його власна домівка була на схилі сусіднього пагорба. Будинок з бляшаним дахом, який казково сяяв на сонці, потопав у рясній зелені саду. З батькового листа хлопець уже знав, що пожежа його обминула. Та переконавшись у цьому на власні очі, він відчув, як серце радісно забилося. Десь у глибині душі хлопець усвідомлював суперечність між цією радістю і неприязню, яку ще недавно викликав у нього відлілий універмаг. Тож коли зупинився перед батьківським домом, почував уже не втіху, а скоріше сором.

Він побіг угору кам'яними сходами, що вели від вулиці до воріт садиви, і зайшов на подвір'я. Парадний вхід, вікна на другому поверсі, китайські клени — все було на своєму місці, як колись. Сюрчали цикади, і голубинь мирного неба, що прозирало крізь верхівки дерев, здавалася цілком природною.

Двері будинку були незамкнені. Хлопець увійшов досередини, скинув речовий мішок і почав роззуватися.

— Хто там? — озвався батько.

— Я! — відповів хлопець, здивований тим, що у п'ятницю батько не на роботі.

— Із щасливим поверненням! — Батько з'явився на порозі у рваних коротких штанах, роздягнений до пояса, з рушником на шні. Від його спітнілого тіла йшов знайомий різкий запах.

— Приїхав поїздом?

— Так, в ешелоні демобілізованих. Було нас, як оселедців у бочці.

— О, ти чимало добра привіз!

Батько ніжно погладив кругленький, як порося, речовий мішок.

— Привіз рису. Два сьо, — пояснив хлопець.

— Спасибі. Що то армія! — захоплено сказав батько. Він так радів, що хлопцеві мимоволі стало його трохи жаль.

— А ти працюєш?

— Був у нічній зміні, вранці повернувся. — Батько оглянув сина з ніг до голови і додав: — Ну от і добре...

— Що добре?

— Як що? Добре, що все скінчилося, що ти повернувся додому живий і здоровий. Добре, що і я не загинув.

— Але ж... — хлопець затнувся, стримуючи гнів. Те, що батько схвалює капітуляцію, було йому, як ніж у серце, але сказати про це він не посмів.

Хлопець зайшов до своєї кімнати на вісім татамі¹, що вікнами виходила в сад. На веранді валялися цвяхи і черепиця. Землянка в саду, в якій ховалися від повітряних нальотів, уже заросла соковиною травою. Гілля дерев блищало на сонці так, наче його щойно пофарбували олійною фарбою. Від шаленого стрекоту цикад, що линув звідусюди, на душі ставало якось моторошно.

— Закопані речі відсиріли й пошкодилися, — мовив батько й показав на комод і книжкові полицки біля порога. Вони мали жалюгідний вигляд — потьмяніли, потріскалися і подекуди вкрилися плямами цвілі. Неподалік валялася іржава каска.

— Я оце дивився, чи не можна добути воду із старої криниці, — вів далі батько. — Вода в ній чиста, та от біда — помпа вийшла з ладу. Може, поставимо корбу і будемо тягати цебром? Ти мені допоможеш? На водогін мало надії. Ось уже другий день не подає води.

— У мене в горлі пересохло, — сказав хлопець.

— Вода в чайнику.

Закіптужений чайник стояв у мийниці на кухні. Вода в ньому була несвіжа, теплувата, з присмаком. Бляшана плита коло мийниці поржавіла, а кухонний стіл посірів від пилу. На всьому лежала печать занедбаності, як то завжди буває у житлі самотнього чоловіка, і хлопцеві знову стало жалко батька.

Заглянув у ванну кімнату — думав сполоснутися після дороги, але замість металевого куба побачив бетонний бак — запас води на випадок пожежі. Йому пригадався лист з дому, що прийшов за місяць до закінчення війни. Батько писав, що йому довелося здати куб на переплав. Хлопець нахилився — у баку мокла брудна білизна. Скривившись, повернувся до кімнати, але батька там не застав. Тіло було липке від поту. Він сів на долівку. За день настоявся і находився; попереки і суглоби болісно нили. Віршив задрімати, заплющив очі. Крізь вікна вривалися гарячі подихи вітру, сіялася курява. Раптом цикада замовкла, кімната наче спорожніла. «Мабуть, цикада вмерла», — подумав, поринаючи в сон.

¹ Татамі — мат з рисової соломи, площею приблизно 1,5 кв. м.

Увечері він вийшов за ворота. Міста не було. Вузька смужка призахідного сонця зникала за обрієм. Краєвид здавався колючим: обгорілі дерева, погнуте залізччя, уламки бетонних плит, поодинокі заводські димарі. Навколо простягався обпалений, безплідний, спустошений світ. Руїни не приймали теплого сонячного проміння — воно відбивалося від них і, пройшовши крізь гілля почорнілих дерев, зависало над землею сірим маревом. Де-не-де серед цього згарища проглядали кущини трави, а на деревах з'явилися поодинокі зелені листочки. Із землянок піднімався дим — людське життя тривало. Та міста все одно не було. І це навколишнє видовище з гострими й колючими предметами втомлювало зір.

Хлопець вийшов на середину безлюдної вулиці, що збігала схилом одного пагорба і піднімалася на вершину іншого, туди, де незмінно, як і до війни, височіла восьмиповерхова будівля універмагу. З обох боків до нього притулилися неуходжені банк і кінотеатр. Хлопець став спиною до універмагу, і голова в нього пішла обертом — дивна картина: праворуч були суцільні руїни, ліворуч — звичайний ряд будинків. Контраст між сторонами вулиці був разючий. Ліворуч, здавалось, панувала повна гармонія: лагідне сонячне проміння м'яко лягало на зелене листя дерев, покрівлі, дерев'яні стіни, віддзеркалювалося у вікнах. Він дивився на мирний ряд будинків і ніяк не міг заспокоїтися — докори сумління гризли йому душу. Дві видимі частини міста, розділені вулицею, в його свідомості наче помінялися місцями: все нормальне і природне здавалось потворним і навпаки, все потворне — нормальним. Пустка і руїни праворуч — це так і треба, а будинки ліворуч — навіщо вони?

Два тижні тому він ще був учнем спецшколи і готувався до зустрічі зі смертю. Восени сподівалися висадки американських військ на узбережжі Кудзюкурі, і підрозділ смертників, до якого належав і він, мав зупинити ворожі танки. Відомо, що навколо танка існує так званий «мертвий простір» — безпечна зона. Завдання смертників полягало в тому, щоб непомітно заповзти у «мертвий простір» і кинути в щільну водія пляшку з запалювальною сумішшю. Оскільки «мертвий простір» пересувається разом з танком, атакувати його мали одночасно п'ятеро хлопців. Якби хоч одному з них вдалося знешкодити ворожу машину, завдання п'ятірки вважалося б виконаним, а загиблих зарахували б до сонму героїв.

П'ятнадцятого серпня, коли внаслідок воєнної поразки підрозділ смертників розпустили, хлопець спробував уявити своє майбутнє. Того сонячного дня воно здавалось йому невиразним і порожнім. Ніби й радісно було, що лишився живий, але смуток переважував. «Краще було б загинути за імператора й батьківщину, ніж безцільно животіти на цьому світі», — щиро думав він.

Разом із чотирма своїми товаришами надумав вчинити самогубство. «Мабуть,

його імператорська величність уже наклав на себе руки, тож і нам треба зробити те саме, — говорили хлопці. — Батьківщина зазнала поразки тому, що імператорська армія не спромоглася виявити своєї сили». Для характеру багнети не годилися — були занадто тупі, і хлопці вирішили роздобути самурайські мечі. Однак виявилось, що імператор живий, а знайти мечі не пощастило. Час спливав, і вони зреклися свого наміру.

Хлопець повернувся додому. Але в рідній хаті почувався надивовижу незручно.

Одного дня удвох із батьком вони розбирали землянку в саду. Відгорнули землю, що закривала дерев'яний кістяк, схожий на клітку для звірів, і батько заходився витягати обценьками цвяхи з дощок, прибитих до колод.

— Може, краще усе це потрошити молотом? Такими дошками тільки топтити, — порадив хлопець.

— Мені потрібні цвяхи, а не дошки. Їх тепер не дістанеш, — пояснив батько і показав на долоні кілька іржавих погнутих цвяхів.

«А навіщо вони?» — хотів запитати хлопець, але передумав. Звичайно, батька не образило б таке питання, але йому самому було б неприємно. Відколи він демобілізувався, таке з ним траплялося не раз.

— Може, допомогти? — запитав натомість. Правду кажучи, ніякого бажання працювати не мав, бо коли по обіді батько покликав його, він тільки щось буркнув і закритися в кімнаті наодинці з книжкою. І лише тепер, коли взяв у руки обценьки, у нього прокинулася цікавість до роботи. В трухлявому і м'якому дереві обценьки легко схоплювали головку цвяха. Потягнув, але марно — цвях міцно засів у дощці. Рвонув сильніше — і відламав головку. За другого цвяха взявся обережніше, але поки висмикував, зігнув.

— Ну що, важко? — і батько засміявся.

— Важкувато, — сказав хлопець. Хлопець зайшов на веранду і скинув із себе сорочку. Потім зняв гета¹ й перевзувся у спортивні черевики.

— А ти зміцнів, — сказав батько. — Вже зовсім дорослий.

— Та де там, — заперечив хлопець, ніяковіючи і радіючи водночас. — У спецшколі я був чи не найслабкіший.

Вони працювали до заходу сонця і встигли закінчити половину роботи. Попки хлопець розігрів воду в баку, батько заходився готувати рис з овочами. Вже стемніло, коли вони, загорнувшись після купання у халати, сіли до вбоєї вечері.

Настала ніч. Сусідні будинки без мешканців, які досі не повернулися з евакуації, огорнула темрява. Звідустуди линуло надривне, схоже на зойк, комарине дзижчання.

— Ну, що нового у мамі? — запитав хлопець. Вранці він бачив, як батько

¹ Гета — дерев'яне взуття на високих колодах.

одержав від неї листа. Сподівався, що батько сам розповість йому, але той досі мовчав.

— Та як тобі сказати... — почав батько, — там теж не вистачає продуктів і люди бідують. Хоч та місцевість славиться рисом, на карточки видають самі сурогати.

— Невже і в селах так само? — сумно сказав хлопець.

В ющі, яку вони сьорбали, плавали тоненькі шматки батату і галушки з висушеної і перетертої морської капусти. Такою їжею не наситишся, особливо після виснажливої роботи. «Може, мати надішле нам хоч трохи харчів?» — міркував він, тамуючи голод.

— У села теж повертаються демобілізовані. І начебто привозять багато рису. Мати пише, що якийсь солдат притяг трирічний пайок.

— Вигадки! — зневажливо пирхнув хлопець. Сам він привіз лише два сьорису, що вмістився в одній парі шкарпеток. А тут кажуть про трирічний пайок! Він запитав: — Ну, а коли ж мама збирається додому?

— Вже скоро. — батько замислено насупив брови. — Малому треба до школи. Речі привезуть із собою, мати пише, що не збирається нічого пересилати.

— В поїздах зараз страх що робиться!

Хлопець згадав, як йому нам'яли боки, коли недавно їздив до сусідньої префектури купувати картоплю. Спочатку довелося півдня простояти в черзі за квитками, а при посадці залазити через вікно.

— Як на біду, малий захворів. Шкіру обсипало і нестерпно свербить.

Хлопець уявив собі молодшого на чотири роки брата, що цієї осені мав іти в шостий клас народної школи.

— Може, його якісь комахи покусали?

— Може.

— Правда, сверблячка буває і від недоїдання. В армії таке часто траплялося.

— Якщо це від недоїдання, — батько зморщив перенісся, — то зарадити нічим.

Вловивши в батьковому голосі розпач, хлопець зітхнув і глянув на свої немічні руки. Худорлявий від природи, після демобілізації він ще дужче схуд — далася ознаки нестача харчів — і зараз був схожий на обтягнутий шкірою кістяк. «На тому мізерному пайку, який видають на карточки, ноги витягнеш. Щоб вижити, треба їхати в провінцію. Та поки доїдеш, з тебе сім потів зійде», — подумав він. Голодний шлунок судомно стискався. Хлопець пожалкував, що сьогодні так нерозважно взявся орудувати обдзеньками і молотком.

— Рис ще є? — запитав батька.

— Нема, — мовив той відчужено.

— А картопля?

— Кілограмів три з половиною. І ще два мішечки перетертої морської капусти.

— Тоді доведеться знову їхати у село за продуктами.

— Але ж незабаром буде пайок. Та й у фірмі обцяли дати трохи городини з підсобної ферми.

Невпевнений батьків тон роздратував хлопця.

— Хто ж вірить нашій сучасній владі і фірмам? Вони добре вміють нас дурити! — гнівно вигукнув. Він і, зиркнувши спідлоба на враженого батька, кинувся до себе нагору. Грюкнувши дверима, важко опустився на татами перед столиком і спробував почитати книжку. Очі перебігали по сторінках, але збуджений мозок не сприймав прочитаного.

Знадвору у відчинене вікно вривалися подихи холодного осіннього вітру і настирливий стрекіт цикад. З нічної п'ятми раз по раз долинали паровозні гудки — десь там була товарна станція. Коли через неї проходив довгий товарний ешелон, до хлопця доносився глухий перестук коліс на стиках рейок. У чистому повітрі над велетенським мерцем — зруйнованим містом — гуляли вітри і звуки.

Протяжний гудок паровоза замовк, але смуток на душі у хлопця залишився. У пам'яті зринула невиразна картина з далекого дитинства: в цій самій кімнаті старенька няня співає йому колоскову пісеньку, раптом він лякається гудка і плаче. «Не бійся, це поїзд», — заспокоює вона його. Пізніше, коли він закінчував початкову школу і готувався до вступу в середню, цю кімнату, яка досі правила за вітальню, віддали йому. І от зараз він знову виразно почув гудок і злякався, як тоді, в дитинстві. Чомусь злякався поїзда, що мчить, розтинаючи нічну темряву.

Хлопець прислухався — може, загуде ще раз. Але навколо панувала тиша, порушувана тільки стрекотом цикад. Він хотів би зберегти в пам'яті той страх, що розтанув за мить, як шматок льоду на сонці. Натомість у його уяві постала місцевість, випалена вогнем, — одноманітний, байдужий краєвид. Він уже не бачив міста, а тільки морок. Здавалось, навіть ніч не звикла до цього велетенського попелища.

З кухні долинув бряккіт посуду. Хлопець тихо зійшов униз і побачив біля мийниці батькову спину. Серце тьохнуло: його голова зовсім посивіла, з рукавів стирчали кістляві руки. Так, батько дуже постарів.

— Завтра ж поїду в село, — імпульсивно сказав хлопець, але відразу пожалкував. Повернуте до нього батькове обличчя було на диво молодим як на чоловіка сорока трьох років.

— По харчі?

Батько насупився. На його обличчі, що раніше здавалось замисленим, тепер з'явилася розгубленість.

— Треба їхати. Нам же нічого їсти, — вже без запалу пояснив хлопець.

— Якось обійдемося. Маємо трохи батату і борошна з морської капусти.

— Цього замало. В бататі нема ні білків, ні жирів, — сказав хлопець. Він уявив собі неприємну поїздку, і в його голосі зазвучав гнів. — На твою фірму мала надія. Якби минулого тижня я не поїхав по харчі, а сподівався на її ласку, ми б уже з голоду попухли.

— Ну гаразд, — і батько зітхнув. Це зітхання ще дужче пригнітило хлопця.

Коли він зійшов з автобуса, все навколо яскріло у промінні полудневого сонця. Стояла спека, але зносити її було куди легше, ніж задуху переповненого поїзда. Хлопець рушив легкою ходою, перейшов міст над чистою гладінню річки. Серце раділо — і міст, і річка наче були створені одне для одного.

Кам'янистою стежкою, крізь поля і переліски, він добрався до перекопаного бататового поля. Майнула думка: «Якби поритися, можна було б знайти невикопані батати». Навколо не було ні душі, але хлопцеві здавалося, що хтось за ним стежить, і він передумав.

Ось і пожежний стовп з дзвоном на сполох — село вже близько. Батько казав, що за пожежним стовпом має бути тютюнова крамничка, від неї слід завернути ліворуч — там недалеко хата, в якій оселилися мати з братом.

Хлопець пройшовся вулицею, але тютюнову крамничку помітив лише тоді, коли повернув назад. Стара, що сиділа на порозі, пояснила, куди йти. Він удачно вклонився, і вона знову поринула в дрімоту. Обвислу шкіру на її обличчі поорали зморшки і відкрили темні плями.

Хати в селі стояли впритул одна до одної. Це були вбогі халупи під соломою і зрідка під тесом. Дахи поросли якоюсь довгою і тонкою травою — мабуть, такий вигляд має пліснява під мікроскопом. Звивиста стежина привела його до хати. На дверях висіла табличка з прізвисьцем господаря, а під нею бляшаний знак — свідчення того, що хтось у цьому домі загинув на війні. Хлопець прочинив двері — смуга світла ковзнула по земляній долівці й упала на жінку, яка чимось нагадувала сову. На мить він завмер від подиву — вона була схожа на стару під крамницею. Однак, придивившись уважніше, він зрозумів, що жінка набагато молодша, ніж здавалося спочатку. Мабуть, вона була глухувата, бо її довелося перепитувати двічі. Тоді вона встала і, зігнута у три погібелі, провела його до кімнатки матері і брата. Жінка сказала, що вони працюють у полі, і почала плутано пояснювати, як туди пройти. Хлопець вирішив: краще зачекаю. Кімнатка була забита речами: валізи, картонні коробки, ящики з-під мандаринів, ковдри, посуд, братові підручники. Якщо скласти письмовий стіл, який водночас служив і чайним столиком, в кімнатці залишалося вільного простору на два татами. Хлопець побачив, що ночувати йому тут ніде, і занепокоївся: мабуть, доведеться сьогодні ж повернутись на станцію. Вирішив виглянути надвір.

Навколо зеленіли рисові поля, а косогір, на якому працювала мати, був напевно далеко. Можна було б розпитати дорогу у кого-небудь з молодих, але в цей час у селі лишилися тільки старі. Хлопець рушив межею. Над ним пролітали зі свистом червоні бабки. Від полів, зігрітих сонцем, піднімався запах споловілого збіжжя. Коли він побачив нахилені під власною вегаю рисові колоски, голод нагадав про себе боєм у шлунку. На обід він з'їв лише три картоплини і сухену сардину. Хлопець почав обривати

колоски і жувати солодкі зернята. А тим часом хтозна-звідки з'явився селянин із серпом. Побоюючись, що він почне його сварити, хлопець поспішив розпитати про дорогу.

— Питаєш, де розчищають косогір? — і селянин пильно глянув на хлопця.
— А ти хто? Солдат?

Кашкет, кітель, штани і обмотки промовисто свідчили, що перед ним демобілізований. Та, мабуть, його вік викликав у чоловіка підозру. Кінець кінцем хлопець таки дізнався, що косогір за школою, й пішов не оглядаючись, — боявся, що дядько побачить обірвані колоски й дасть йому прочухана.

Косогір розчищали від чагарів, готували під рілля. Після порожнього села дивно було бачити стільки людей — і жінок, і чоловіків, і навіть школярів на чолі з учителем. Здавалося, сюди пригнали гурт невольників. Одні корчували пеньки, інші виполювали траву, перекопували ґрунт, вибирали камінці. На обробленій ріллі рівненькими рядками сіяли якусь зерно. Хлопець зупинився на вершині пагорба — тут його могли побачити. Сам він не розрізняв людських облич, бо проміння призахідного сонця засліплювало очі. Розрахунок виявився правильним: за хвилину до нього вже біг молодший брат — хлопець усміхався йому усмішку. До матері поверталися вдвох, один за одним. Після останньої зустрічі минув лише рік, але за цей час з кволого хлопчика брат перетворився на здорового підлітка. Засмагли руки, міцні плечі, прудка хода — у всьому був схожий на сільського шибеника. Аж ось і мати підвела голову, перев'язану рушником, і всміхнулася. Вона схудла, але втоми на її обличчі не було видно. Хлопець відчув себе трохи ошуканим, бо ніяк не сподівався, що мати й брат, напівголодні й худі, радісно всміхатимуться.

— Я мушу повернутися назад сьогодні ж, — сказав він.

Мати засмутилася, адже цілий рік не бачилися і син міг би добути трохи довше. Пояснила, що рис і боби зможе роздобути тільки ввечері.

Відпросившись у десятника, мати пішла з синами до села. Коли людей не стало видно, заторохтіла, як сорока. Вона зроду була весела й балакуча. Хлопець скучив за нею і радо слухав її, розпитував. Вона розповідала, як бідно живуть евакуйовані, як тяжко заробити на прожиток.

Стежка збігла вниз і тепер тяглася вздовж річечки. Дув прохолодний вітерець, між камінням вирувала вода.

— Розумієш, синку, — сказала мати, — тут за гроші нічого не можна купити. Селяни міняють продукти лише на речі. І не на будь-які, а на одяг. Залюбки взяли моє кімоно. Що ж тепер їм дати?.. Ну гаразд, щось придумаємо.

Вона замовкла, і брат скористався цим, щоб нагадати про себе.

— Бачиш, у цій річці я впіймав чотирьох бичків з ікряю. Підсмажив і з'їв. Ну й смакота!

— Не вір йому, — і мати всміхнулася.

ся. — Насилу з двома впорався. Третьюго вже не взяв у рот.

— Та ні, я строшив усіх.

— Не строшив, а з'їв.

— Хай буде по-твоєму — з'їв.

— Зовсім здичавіла дитина, набрала-ся всяких слівце. Щодня тільки й чуєш: «Істи хочу, Істи хочу!»

— А чого це в нього шкіра свербить?

Хлопець згадав про материн лист.

— Блощиці покусали.

— Якби воші чи блохи, я б ще повірив. А звідки ж блощиці? В Токіо окупаційна влада розбризкала якусь отруту, і всі мухи позникали... Хочу швидше до Токіо.

— Але ж там нічого їсти.

— Скрізь однаково. Ви, евакуйовані, теж бідуєте.

Зайшла мова про батька. Про те, що він постарів, хлопець промовчав, а розказав, як завзято береться до будь-якої роботи. Зрештою, він не дуже й збрехав.

Тепер стежка простелилася вбік від берега. Лагідно світило післяобіднє сонце, одноманітно стрекотіли цикади. Брат упіймав на стеблині червону бабку. Радий-радісінський, поніс її, обережно тримаючи за крильця. Зненацька поряд щось зашуміло, і хлопець глянув запитливо на матір.

— Бачиш, за тою огорожею — курник. Кури зачули наші голоси і переполохалися.

Брат показав пальцем туди, де кури несли яйця — вместилися рядочком, скося позираючи на людей. Хлопець роззирнувся і для себе відзначив, що за курми ніхто не наглядає. «Якби я був сам, то подував би кілька яєць». Щойно він подумав про це, як відчув на собі осудливий материн погляд.

Неподалік стояв гарний, критий черепицею будинок. Мати зайшла у двір, щоб дізнатися, чи господарі не продадуть їй рису. Брати лишилися самі, і розмова урвалася — вперше за минулих три роки вони опинилися наодинці і ще не звикли один до одного.

Постривай! — раптом сказав старший брат і на очах у приголомшеного молодшого заліз у курник.

— Що ти робиш? — прошепотів той злякано.

— Ти краще стеж за будинком. Хтось вийде — гукнеш.

Хлопець вибрав найбільші яйця, поклав їх у торбину разом з половою і позадкував до виходу.

— Ну от і все, — підморгнув він. — Тільки гляди, матері — ні слова. Зрозумів?

— Еге ж, — кивнув молодший і, відчуваючи, що небезпека минула, силувано всміхнувся.

Повернулася мати. Їй пощастило: господарі згодилися обміняти рис на кімоно. Щоправда, остаточний торг мав відбутися тоді, як вона принесе товар. Переговори, хоч і були вдалі, видно, стомили матір. За кілька хвилин вона наче постаріла, зсутулилася і не йшла, як раніше, а невпевнено дибала.

Бабця, господиня їхнього дому, як і раніше сиділа, мов сова, у темних сінях.

Мати заходилася готувати вечерю. За домовленістю з хазяями вона варила у дворі, у літній печі, а воду брала з криниці. Молодший брат приніс гілля, а старший розпалював вогонь. Вогкий хмиз чадів, тож довелося кілька разів підкладати газету. «З дровами тут погано», — скаржилася мати, пригадуючи Токіо і свою газову плиту.

Цикади стрекотіли в унісон. З недалекої річки долинав плюскіт води — здавалось, то шумлять від вітру верхівки дерев. Запала густа темрява. Молодший брат сам узявся розпалювати пічку, зрештою вогонь розгорівся. Задоволений успіхом, він підвівся. Старший милувався його розпашілим обличчям.

Комарі літали хмарами й дошкульно кусали. Відігнати їх було неможливо: вони відлітали, але відразу накидалися з іншого боку. І лише тоді, як мати запалила ароматичну паличку, їх не стало.

— На честь твого приїзду приготую очищений рис, — сказала мати.

Почувши це, молодший брат зрадів дужче за старшого.

— На жаль, нема ні риби, ні м'яса, тому юшка буде лише з солодкої картоплі та бобів, — додала вона.

Хлопець виклав на стіл крадені яйця. Сказав, що виміняв по дорозі до села, а молодший брат кивнув головою, як таємний спільник.

Очищений рис і яйця — це була перша розкішна вечеря для хлопця, відколи він демобілізувався. Та й взагалі протягом кількох останніх років він не бачив очищеного рису. А тут ще і яйця.

У сусідній кімнаті вечеряли господарі: коло вогнища сидів син господині, дві жінки — мабуть, невістки — і три онуки. Над вогнем висів казанок, в якому варилася овочева юшка з яйцями. Хлопчак років п'яти-шести дивився, як кипить вода, і з голоду скиглив. Батько гримнув на нього, зняв казанок з вогню, поклав яйця в кошичок і роздав кожному по одному.

По вечері мати знову розговорилася. Господарі були недалеко, і, мабуть, їй не хотілося розповідати про життя в евакуації, тож розмова сама собою зайшла про Токіо. Вона згадувала часи, коли обидва сини були ще малими. Тоді, до війни, всього було вдосталь, і місто буало життям. Хлопцеві здалося, наче перед ним розгортають книжку з малюнками.

Спали разом під одною ковдрою: хлопці по боках, мати — всередині. Перевернувшись, хлопець відчув поряд ніжку чайного столика. Якщо тісноту ще можна було витримати, то духота й комарі були нестерпні. «Протимоскітну сітку теж довелося виміняти на рис», — виправдовувалася мати. Лише брат заснув відразу. Сусіди стихли, скоро з їхньої кімнати долинуло гучне хрюпіння. «То молодший син господині», — пояснила мати. Тепер можна було порозмовляти. Хлопець дізнався, що старший син господині загинув у Центральному Китаї, з удвою оженився молодший, що молодша з двох жінок — її дочка, а не не-

вістка. І йому згадалася бляшана табличка, прибита на дверях будинку.

Мати і брат вернулися у Токіо восени. Ковдру і одержу обміняли на рис, начиння покинули в селі. Нарешті вся сім'я збралася у старому будинку. Батько ходив щодня на роботу, хлопець ішов до середньої, а молодший брат — до початкової школи. На перший погляд у їхньому житті начебто нічого не змінилося, проте теперішні часи дуже відрізнялися від довоєнних.

Одного вечора на вулиці загурчали машини — здавалось, то реве великий натовп. Хлопець узвуся в гета і виглянув за ворота. Там стояло кілька дивних вантажних автомашин з невиключеними моторами. На їхніх сірих бортах були намальовані зірки. Передня зупинилася якраз навпроти їхнього будинку. В її кузові, накритому брезентом, щось виблискувало. Збагнувши, що це каски, очі й зуби солдатів-негрів з гвинтівками в руках, хлопець затремтів. Першим його бажанням було — сховатися, і він сахнувся назад, за ворітничку.

Американець за кермом був білий, великі темно-руді вуса надавали його обличчю лютого виразу. Поряд у кабіні сиділо ще двоє — білий і негр. Негр — це був сержант — відчинив дверцята, сховався на землю і почав щось кричати солдатам у кузові. Хлопцевих знань з англійської не вистачало, щоб зрозуміти зміст почутого. Однак чіткі, уривчасті слова, увага, з якою солдати до них прислухалися, — все свідчило, що це команда. Сержант був кремезний, високий — таких чоловіків у Японії не зустрінеш. Штани випиналися на ньому ззаду так, наче були підбиті ватною ковдрою. Порівняно з ним солдати здавалися кволими, пригніченими, ніби притиснутими тягарем касок. Досвід навчання у військової школі підказав хлопцеві: солдатам наказали бути насторожі. Вони тримали гвинтівки перед собою, немов очікували ворожого нападу. Каски, зброя у руках, військово спорядження — здавалось, солдати вирушили на передову.

Спочатку хлопець розгубився. Відчував, перед ним з'явилися люди зовсім іншої раси. Таке відчуття виникло тому, що солдати були негри, та ніщо не змінилося б, якби вони виявилися білими. Потім у душу закрався страх — адже перед ним був ворог. Бо й справді, в поведінці солдат було щось вороже. Вони все ще були в стані війни з японцями, а тому тримали гвинтівки напоготові. Хлопець мимоволі заховався за воротами.

Однак важко сказати, що прийшло раніше — розгубленість чи страх. Мабуть, спочатку з'явився страх. Адже передусім хлопця вразили каски і зброя, а не чорний колір шкіри. Якби він зустрів неозброєну групу солдатів-негрів, ніякого страху не відчув би і спокійно вийшов би на вулицю. А так стежив за ними з укриття — не з цікавості, а як розвідник.

Правду кажучи, спочатку хлопець відчув на собі ворожі погляди солдатів, а потім побачив у них ворогів, але дивно — не колишніх, яких навчали ненавиді-

ти в спецшколі. Ще недавно він прагнув помститись американцям за поразку. А от тепер, коли лютий ворог був так близько, хлопця наче підмінили. Він збагнув, що мститись ворогові зобов'язувала військова дисципліна. Але тепер японської армії вже не існує. Організований та озброєній групі солдатів-переможців протистоїть не курсант військової школи, а беззахисна, охоплена страхом людина. Разом з цими думками, що промайнули в його голові, прийшло і співчуття до солдатів, які міцно тримали в руках зброю і слухали накази командира.

Віддавши наказ, сержант рушив назад до кабіни. Та раптом він обернувся і, немовби побачивши перед собою ворога, наставив пістолет на хлопця. Чорний отвір дула дивився йому прямо в очі. Хлопець завмер. Гадав, дістане кулю в лоб, як тільки ворухнеться. Хоча навряд чи сержант зважився б вистрелити в неозброєного юнака, адже газети всіляко хвалили людяність і дисциплінованість окупаційної армії. А проте під дулом пістолета хлопець почувався кепсько. Силкувався розгледіти обличчя під каскою. Білки очей у сержанта налилися кров'ю. Рот з двома рядами білих зубів та язик теж були яскраво-червоні — здавалось, він тільки що з'їв кривавий шматок сирого м'яса. Це надавало його обличчю жахливого, кровожерного виразу. Білий відхилив дверцята кабіни і гукнув сержантові. Той мовчки кивнув, опустив зброю і вліз досередини. Загурчав мотор, задвиготіла земля, і машина рушила. Вслід за нею поїхали інші з темношкірими солдатами.

Хлопець вибіг на середину вулиці й на свій подив помітив, як із сусідніх будинків висипали люди — дорослі й малеча. Серед них він побачив батька і силувано йому всміхнувся.

— Тату, ти теж вийшов на них подивитися?

— Саме був у саду, коли почув цей гуркіт.

На батькові була спецівка для роботи в саду, а руки забруднені землею.

— Ніхто не чекав, що вони тут з'являться, — сказав хлопець.

— Це авангард. Рознюхує, які настрої в народі.

— Вони якісь наїжачені.

— Мабуть, бояться нас. Що не кажи, вперше ступили на ворожу землю.

— Я думав, мене вб'ють. Один з них цілвився в мене з пістолета.

— Та що ти!.. — і батько всміхнувся. Було видно, що не вірить синові.

Якщо спускатися схилом від головного входу школи до спортивного майданчика, то на півдорозі між ними можна побачити дерев'яний щит, на якому колись щомісяця поміщали під склом старанно переписаний вірш імператора Мейдзі. Три роки тому, коли хлопець учився у першому класі середньої школи, учні musiли віддавати честь імператорському творі. Тепер, у середині вересня, коли він відвідував четвертий клас, цього правила ніхто більше не дотримувався. Брудний листок з віршем так і лежав під склом

від самого кінця війни. Однак і тепер хлопець віддавав йому честь, мовчки перечитуючи:

Віками
Країну очерету
Та рису тисяч колосків
Несхибною дорогою
Боги вели.

Від «віками» до «колосків» тягся коричневий мазок, далі чорнило подекуди розлізлося і тексту не можна було розібрати.

Одного ранку, коли хлопець козирав перед щитом, за спиною хтось засміявся. Обернувшись, він побачив трьох п'ятикласників — у кожного на комірці було нашито цифру «5». Нікого з них він не знав. Серед школярів вони мали славу забіяк, та оскільки хлопець не провчився у школі й місяця, то не здогадувався, на які витівки вони спроможні. Вони були вищі за нього і, напевне, сильніші.

— Що таке? — здивувався хлопець і вже збирався йти, але раптом здоровань із прищуватим лицем заступив йому дорогу.

— Зажди. До тебе є справа.

— Яка?

Хлопцеві не було страшно — тут часом проходили учні та вчителі, тому навряд чи хто наважиться його вдарити.

— Так, так. Є справа... — задержавато повторив прищуватий. Його збуджене обличчя пашіло, губи тремтіли, і він не знаходив слів, а тому знервовано зціпив зуби. Поруч стояв трохи нижчий зростом хлопець з ріденькими вусиками.

— Зачиш, у шерстяному ходиш, а наш брат — у штапелі, — сказав вусатий.

Хлопець не мав шкільної форми, а тому носив військову. Вона майже не відрізнялася від цивільного одягу і мала непривабливий вигляд. Хлопець не хизувався нею, просто у нього не було нічого іншого.

Він знову рушив, але прищуватий вдруге заступив йому дорогу.

— В чому річ?

— Чого ти козираєш перед цією штукою? — запитав третій, що стояв за вусатим і прищуватим. Його вузькі очі дивилися на хлопця із зловтішною цікавістю, але в питанні вчувалася доброзичливість.

— Тому... тому що це імператорський вірш.

Пролунав сміх. Сміялися не самі забіяки, а гурт цікавих навколо. Серед них був і вчитель рідної мови. Він проходив повз школярів, тримаючи у руці барвисту хустину із сніданком. Зачувши слова хлопця, зупинився і, повернувшись у його бік, хихикнув. Учитель глузує над імператором! Хлопцеві перехопило дух. Він вірив у божественне походження його величності і ладен був повбивати цих негідників. «Саме через отаких людіцв Японія і програла війну», — подумав він. Але вголос цього не сказав — боявся, що вони зарежочуть знову.

— Та хіба це не смішно? Війна ж скінчилася, — примирливо мовив вусатий і тицьнув хлопця у плече товстим волохатим пальцем.

— І тепер такий час, коли краще не віддавати честі, — додав вузькоокий.

— Так, так, — з притиском сказав прищуватий, — можна цього не робити.

— Але й не заборонено, — спокійно заперечив хлопець. — Тепер можна робити, що кому заманеться, бо в нас демократія.

Троє старшокласників, немов заворожені модним словом «демократія», не знали, що відповісти. І скориставшись тим, що в цю мить пролунав дзвоник на уроки, поспішили до школи.

Хлопець ще раз глянув на імператорів вірш. У пам'яті виринула подія, що сталася тут три роки тому. Одного ранку він спізнювався до школи і, поспішаючи, забув козиринути біля щита з віршем, а тому відразу дістав догану від наглядача п'ятого класу.

— Гей, ти! Чому не віддаєш честі? — пролунав ззаду владний голос.

Хлопець швидко змахнув рукою.

— Долоно тримай рівно! Ще раз повтори! — вдруге гримнув той же голос. Після того наглядач дорікнув хлопцеві: мовляв, тільки останній зрадник не віддає честі імператоровому віршеві.

У класі було неприбрано: підлога запилена, скрізь валялися клапті паперу. Шибки, заклені хрест-навхрест паперовими стрічками на випадок бомбардування, потріскались, і шматки скла ледве трималися вкупі. Коли зайшов учитель, учні на передніх партах за звичкою встали, а на задніх ніхто й не ворухнувся. Хлопець прослизнув повз нього і сів за одну з останніх парт.

Школярі ставилися до нього з недовірою — він був мовчазний і відлюдкуватий. І до того ж носив військову форму. В такому віці різниця на один рік стала бар'єром, що розмежував чотирикласників і п'ятикласників. Річ у тому, що в четвертому класі тільки він один служив в армії, а серед п'ятикласників щонайменше половина проходила військову підготовку у сухопутних військах або в морській піхоті. Це розмежування впало у вічі особливо під час ранкової переклички на шкільній лінійці — чотирикласники і п'ятикласники трималися осторонь. Від самого початку стосунки між ними були натягнені, вони конфліктували з будь-якого приводу, обзивали один одного. Що ж до хлопця, то в очах однокласників він був відщепенцем, а п'ятикласники вважали його нахабою, який насмілювався їх наслідувати. Мабуть, тому вони й прискакали до нього, коли побачили, як він козирає перед імператорим віршем. Зрештою, ці троє не давали ходу всім чотирикласникам.

Того дня багато однокласників підходили до хлопця, висловлювали свою солідарність. Весь клас оцетинився проти п'ятикласників, а на хлопця дивилися, як на жертву несправедливості. Віддавати честь перед віршем імператора чи ні — це його особиста справа. До чого тут суперництво між їхніми класами?

Після другого уроку учні повиймали коробочки із сніданком і заходилися їсти. Вони ще не зголодніли, але снідати в цей час вважалося особливим шиком.

«Яке безглуздя!» — подумав хлопець і, склавши підручники в портфель, вийшов з класу. Він чекав, що по дорозі його перестріне вчитель, але ні, обійшлося.

Перейшовши залізничну колію, він опинився на згарищі. Звідси було видно світло у вікнах універмагу, вируючий натоп. Темний людський потік сунув від вокзалу до універмагу, що останнім часом процвітав як ніколи. Роздуваючись посередині, він скидався здалека на удава з переповненим шлунком. Ближче виднілися ятки, де варили-смажили всякі наїдки.

Продавці у синій форменій одежі з білими пов'язками на головах жваво вихваляли свої товари. Звідусіль до них тяглися руки з грішми — люди торгувалися і купували. Скрізь висіли гасла: «Новій Японії — дешеві товари»; вони замінили воєнні заклики до солдатів доблесно воювати і повернутися з перемогою. Перед закусконою стояла довга черга. Хлопець теж зголоднів і згадав про сніданок у портфелі. Оглянувся, шукаючи місця, де можна було б спокійно перекусити. Хтось обгородив руїни мотузкою і понаставляв табличок: «Хід заборонено». Хлопець побачив відкритий кінотеатр і, витрусивши з кишені гроші, приготовані на купівлю підручника, придбав квиток.

Кінотеатр мистівся у напівзруйнованому бомбою будинку. Глядачі сиділи просто на підлозі, що спускалася вниз ступами. В темряві хлопець наштовхувався на людей, його раз по раз штурхали, але він таки протиснувся до свого місця. Чоловік поряд невдоволено цмокнув язиком. Коли фільм наближався до кінця, хлопець вийняв коробочку з їжею, а шкільного кашкета запхав у портфель. У залі спалахнуло світло, і він заходився їсти. У військовій формі, без кашкета, вже не виглядав на школяра.

— Мабуть, смачно? — ковтаючи слину і облизуючи губи, спитав той самий чоловік.

Хлопець не відповів. Коробочка, на одну третину заповнена картоплею та бобовими вичавками, швидко спорожніла. Чоловік дістав з кишені дрібку тютюну, відірвав клаптик паперу й одною рукою вправно скрутив цигарку. Зблиснув вогник, і при його світлі хлопцеві здалося, що папір вирвано із словника.

— Ти — курсант? — запитав незнайомиць.

Задоволений, що його не вважають школярем, хлопець ствердно кивнув.

— Я теж, з авіаційного училища. — Незнайомиць приязно всміхнувся. Буса робили його старшим, але через мить хлопець помітив, що він ще юнак.

— Що ви зараз робите? — запитав сусід, і хлопця здивувало звернення на «ви». — Я тепер без роботи.

— А я... — хлопець глянув на загорнений у хустину портфель, що лежав у нього на колінах, і затнувся. — Я хожу до школи. Тільки школа дуже змінилася, все в ній не так, як було раніше.

Чоловік кивнув. В цьому жесті хлопець побачив прихильність до себе і пожалкував, що не поділився з ним сніданком.

— Куриш? — спитав чоловік і, тримаючи одною рукою запалену цигарку, другою вправно скрутив ще одну і простягнув її хлопцеві. Зроблена з послиненого паперу, цигарка викликала огиду, а тому хлопець хотів був відмовитись, але не встиг — незнайомиць втиснув її йому в пальці. Світло в залі погасло. Хлопець затагнувся і закашлявся: груди йому здушив тютюновий дим. Здавалося, ніби щось гатить у скроні, до горла підступила нудота. Він згадав, як у дитинстві товариші примушували його курити і як йому було погано. У цей спогад утішив його. Посередині фільму чоловік підвівся і вийшов. Хлопець подумав, що він пішов у туалет і скоро повернеться, але той не повернувся.

Коли стрічка прокрутилася до вже бачених кадрів, хлопець теж устав і вийшов на вулицю. Там пекло яскраве побідне сонце. Загорнений у хустину портфель обважнів. У ятках продавали вермішель та галушки. Навколо товклися люди. Хлопець знову відчув голод і намацав гроші, але згадав, що вже попоїв, і з жалем пішов геть.

Раптом перед ним виринули двоє білих американських солдатів. Вони йшли вулицею невпевнено, один з них раз по раз оглядався, немов побоюювався раптового нападу. Зацікавлений їхньою дивною поведінкою, хлопець пішов за ними.

Недовзі зустрів ще кількох американців. Вони були неозброєні, лише в одного висів при боці пістолет. Неначе актор, він велично розводив руками передгуртом японців, що зібралися навколо нього. У жменях тримав карамельки. Хтось із японців простягнув гроші й узяв їх. Неподалік ще один солдат продавав жувальну гумку. Вони різко контрастували: високий американець, відгодований на військових харчах, і маленький хирлявий японець. Обидва всміхалися, але неоднаково: американець — глузливо, японець — силувано.

Вулиця була без будинків, тільки на швидкуруч зведені дерев'яні ятки й баракки, що губилися серед людського натопу. Люди рухалися безладно, без певної мети, просто для того, щоб не стояти. Здавалося, до цього клаптика землі їх притягала якась дивовижна сила.

Хлопець глянув угору — сонце вкрилося білуватим, як борошно, серпанком. «У школі вже почалися пообідні заняття», — подумав він. Вертатись у школу хлопець не збирався, залишатись на вулиці теж не хотів — лякала можлива зустріч з матір'ю, адже в цей час вона могла вийти з дому за покупками. Хотілося щось робити, але що? Незабаром він збагнув, що хоче закурити і попоїсти. Але не було грошей.

Хлопець зайшов до букністичної книгарні. На полицях лежали стоси книжок, здебільшого словники іноземних мов і серії художніх творів. Він зауважив, що словники коштують досить дорого, і пішов далі.

Ноги привели його до іншого кінотеатру. Погляд його прикипів до рекламної афіші з красунею. Поки роздивлявся її знадливі ноги і стегна, відчув солодку

млість. Дивився б іще, але довелося відійти, бо сонце напекло йому голову.

Раптом хтось покликав його ззаду. Хлопець обернувся, на мить сонце засліпило йому очі. До нього прямував недбаючо ходою високий чоловік — у сяйві сонячних променів його обличчя важко було розпізнати. «Напевне, вчитель!» — злякався хлопець і почав гарячково думати, як викрутитися з халепи. Тим часом невідомий чоловік підійшов ближче, риси його обличчя стали виразнішими, і хлопець упізнав майора, свого колишнього інструктора з училища.

— Як тільки опинився у цьому місті, весь час зустрічаю своїх учнів. Сьогодні ти п'ятий, — сказав, привітавшись, майор.

Виявилось, що він живе поблизу. Запросив хлопця до себе в гості, повів за собою. На ньому був цивільний одяг, але хода видавала військового. Він ішов, як на параді, розправивши плечі, твердо відбиваючи крок. Перед вокзалом спустилися у підземний перехід, що сполучав західне крило вокзалу із східним. Мати розповідала, що коло західного крила вештається всіляка наволоч, попереджала, щоб він туди не ходив. Усвідомлюючи, що порушує материну заборону, хлопець відчув несподіване піднесення. Здавалося, він потрапив у невідомий світ.

Перед очима його постало дивовижне видовище. Вздож стін лежали мати з рисової соломи і купи ганчір'я. На них валялися чайники, тарілки, кухонна плитка; все було в безладі, наче хтось перекинув великий кошик із сміттям. Видовище так зацікавило хлопця, що він навіть не відчув навколишнього смороду. Якась жінка готувала їжу, біля неї рюмсала дитина, в казанку кипів рис. На матах спала ще одна дитина, а трохи далі стояли, обнявшись, чоловік та жінка. Люди не звертали уваги на перехожих, бо звикли, що їх розглядають, мов експонати на виставці.

Хлопець і майор піднялися сходами нагору. Обабіч сиділо, понуривши голови, кілька жебраків. Один із них з куксами замість рук, перев'язаними брудними бинтами, кинувся навперейми. Майор спритно ухилився, а хлопця каліка схопив зубами за штанину і смикнув до себе. В алюмінієвому кухлику, прив'язаному до обрубка руки, заторохкотіли дрібняки. «Шарпну ногою, і жебрак відлетить геть», — подумав хлопець, але в цю мить відчув, що нещасний уже розціпив зуби і тримається за штанину тільки губами. Хлопцеві стало його жаль, і він зупинився. Подлубавшись у кишені, вийняв десятиєнову монету і кинув у кухлик. Чоловік стрілою відскочив від нього й зайняв своє місце серед жебраків.

Навколо вокзалу простягалося широке пустирище. Серед високих трав лежали купи уламків і сміття. У провулках траплялися поодинокі перехожі, іноді з гуркотом проїжджали автобуси, а потім знову все завмирало. В повітрі одноманітно гули комахи. Десь зовсім близько сюрча-

ли цвіркуни. То тут, то там виділилися траншеї, вкриті зверху порожніми ящиками. — такі-от нашвидкуруч збудовані землянки тепер правили людям за житло. Здалеку вони здавалися погано укріпленими вогневыми точками. Невдовзі перед ними виріс високий цегляний мур. Не довго думаючи, майор зник в отворі. Хлопець поліз за ним і опинився на кладовищі.

Сонце стояло ще високо над обрієм, але за мить його промені зблякли. Небо відразу спохмурніло. Майор ішов туди, де тулилися один до одного надгробки. Серед старих могил траплялося чимало нових з написами: «Солдат першого розряду...», «Полковник піхоти...» Вглибині цвинтар набирав дедалі занедбанішого вигляду: надгробки покосилися, на них уже не було видно написів, а в одному місці хлопець побачив у розритій могилі труну із зірваним віком. В глухому кутку цвинтаря стояв нап'ятий армійський намет. Зігнувшись, майор зайшов досередини і поманив хлопця. Удвох вони ледве умістилися у наметі, де лежав ще хтось третій. Його імені хлопець не розчув, зрозумів тільки, що то лейтенант. Лейтенант, який хворів чи просто спав, підвів голову і кивнув. Блідий, чисто виголений, з тонкими рисами обличчя, він не був схожий на типово простуватих військових. Хлопець дивився на нього з цікавістю, намагаючись угадати його вік. Певна річ, він молодший за майора, але пооране зморшками обличчя і посріблене сивиною волосся надавали йому вигляду літнього чоловіка. Майор розповів, що це їхня схованка, що вони виходять звідси тільки, щоб купити найпотрібніше, а решту часу відсиджуються у наметі. Хлопець пригадав, що майор жонатий, і перед його очима постала молода дружина з дитиною на руках. Кілька разів він бував у майора вдома і тепер не розумів, чому той живе на цвинтарі.

— І давно ви тут? — поцікавився хлопець.

— Лейтенант, мабуть, уже місяць. А я два тижні. Як тільки розформували спецшколу, майнув сюди.

— А що сталося з нашою школою? — допитувався хлопець. Згадав, як при демобілізації спалювали герб — імператорську хризантему. Розвели вогонь. Потім поклали туди великий золотистий диск — символ училища, який раніше гордо сяяв на другому поверсі у штабі. Язика полум'я лизнули його, і він заблищав з новою силою. Та ось над ним з'явилася хмарка чорного диму, і герб спалахнув. Виявляється, така дорогодінна річ була дерев'яна і тільки зверху покрита золотом фольгою. Побачивши це, хлопець мало не заплакав з розпачу.

— Чотирнадцятого вересня з'явилися американці, — розповідав майор. — Їхній перший наказ був несподіваний. Звезлі винести парті з аудиторій. Самі б ми з цим не впоралися — що не кажи, в школі залишилося кілька офіцерів та унтер-офіцерів. Довелося покликати учнів сусідньої середньої школи. Після того я втік сюди, бо почали вишукувати воєнних злочинців.

Останні два слова майор вимовив стихним голосом, а потім з лиховисним блиском в очах визирнув з намету. Така обережність насмішила хлопця, але на всякий випадок він набрав незворушного вигляду.

— Яка несправедливість! — сказав він. — Наприклад, мене теж вважають воєнним злочинцем. Мовляв, такі, як я, і почали війну. Усіх хлопців, що побували в армії, називають злочинцями. Але ж в армію мусили йти всі. А тепер ті, хто чомусь не попав до неї, видають себе за миролюбців...

Лейтенант застогнав. У тому стогоні вчувався і біль і згода з почутими гіркими словами.

— Ні, ви не винні, — втрутився майор. — Ви ще діти. Винні ми, ваші наставники, які вас учили.

— Така вина — це ще не воєнний злочин, — перебив його лейтенант, схоплюючись на ноги. Його низький, протяжний голос йшов наче з-під землі. — Американці вважають розв'язання цієї війни злочином, але ж її почав імператор. А наша вина у тому, що ми її прогнали. Не виконали наказу його величності перемогти. І за це заслуговуємо смертної кари.

— Стривай. Не так голосно... — Майор знову виглянув з намету і пояснив хлопцеві, що кілька днів тому поблизу нищепорила військова поліція. А сьогодні може і сюди добратися. Мовляв, треба шукати надійніше місце. Цієї миті у вікнах універмагу і банку спалахнуло світло. Десь там, за цегляним муром, далеко від цвинтарного мороку, був зовсім інший світ.

— Скоро про все сам дізнаєшся, — вів далі майор. — Нас, офіцерів, розшуковують, як воєнних злочинців. Генерал Макартур склав «чорний список» і незабаром почнуться арешти. Але нас вони не спіймають. Не на тих напали!

— Ми їм покажемо! — протогнав лейтенант. — За все помстимося. Знайте нас той Макартур. От почнемо нападати на окупаційну армію, тоді побачимо, якої він заспіває.

— Тихіше, — перестеріг майор лейтенанта, — а то почують.

— Ми їм не дамося, — переходячи на шепіт, сказав лейтенант, але через хвилину, розпалившись, вів далі голосно: — Я не вірю в імператорський маніфест про капітуляцію. Це справа рук військової клітки та урядових сановників. Його величність не міг піти на таке. Подумай: якби імператор оголосив припинення війни, йому довелось б рятувати свою честь і закінчити життя самогубством. Адже війна почалася за його наказом. Та хіба його величність може визнати свій наказ злочинним? Ні, тут щось не гаразд. Це якийсь тактичний хід.

— Так, так, — майор обпик хлопця поглядом. — Наша мета — знищити державних зрадників, які окопалися при дворі і за спиною імператора змовляються з Макартуром.

— Ясно! — хлопець несамохіть виструнчився.

— Для цього існує організація. Може, і ти до неї вступиш?

Спочатку ці слова здалися хлопцеві жартом. Але ні, які там жарти! Обличчя майора було цілком серйозне.

— Організація?.. — нерішуче перепитав хлопець. — А що мені доведеться робити?

— Твої обов'язки будуть нескладні. — майор презирнувся з лейтенантом. — Триматимеш зв'язок між таємними сховищами, такими, як наше. Одне слово, будеш посильним. Ото й усе.

— Янкі знають нас в обличчя, тому ми рідко коли виходимо. А ти молодець, що прийшов сюди. Ми тобі довіряємо, — підхопив лейтенант, який сидів, схиливши голову.

— Але... — і хлопець затнувся. Згадав американського сержанта-негра, що зовсім недавно цілвився у нього, згадав чутки, будімото під час окупації Німеччини розстрілювали всіх гітлерюгендів. «Казали, що така доля чекає і курсантів військових училищ. Але ж цього не сталося», — вихором пронеслося в голові. Виповісти все це у нього не вистачало духу, а тому він квапливо мовив: «Зрозуміло. Чекаю наказів». Але після цих слів чомусь йому стало соромно.

— Ми тебе не силуємо, — сказав майор. — Як не хочеш, то й не треба. Ми раді вже з того, що тебе зустріли.

— Ні, ні. Я згоден, — запевнив хлопець. Зрештою, він зовсім не хотів учитися у школі і відвідував її тільки з батьківського примусу. А тепер можна буде її кинути.

Наступного дня, ледве досидівши до кінця другого уроку, хлопець схопив портфель і вислизнув з класу. У коридорі його зупинив класний керівник — старий учитель рідної мови, той самий, що кілька днів тому разом з гуртом школярів сміявся з нього.

— Заболіла голова, — виправдовувався хлопець. Він не брехав: від самого ранку у нього стискало скроні.

Над згарищем висіло затягнуте важкими хмарами небо. Байдужі до всього люди йшли, схиливши голови, немов пригнічені невидимим тягарем. На кладовищі намету не було. Разом з ним щезли переносна піч, посуд, ковдри і навіть ящики. У землі виділилися ямки від опори і кілків. Місце, де стояв намет, було дбайливо присипане листям, і з першого погляду ніхто б не здогадався, що тут жили люди. «Мабуть, якась небезпека змусила їх шукати іншого сховища», — подумав хлопець. Він обвів поглядом надгробки, що мов потопали у глибокій тиші. Не вірилося, що вчора на цьому самому місці він розмовляв з майором і лейтенантом. «Невже це мені наснилося?» — прошепотів хлопець.

Відтоді він перестав ходити до школи. Вдома його розпитували, умовляли, соромили. Батько прочитав сувору нотацію:

— Якщо так і далі триватиме, тебе виженуть зі школи. Уяви собі, як дивитимуться на людину, яка не закінчила середньої школи. Тебе зневажатимуть. Вам, молодим, треба сумлінно вчитися.

бо доведеться будувати нову Японію. Зараз же йди до школи!

Хлопець дивився батькові в очі, але бачив тільки його ніс. З ніздрів стирчало волосся з одною сивою волосинкою. Поки батько напоумляв його, волосина випала. Хлопець мало не пирснув зо сміху.

— Та ти слухай, — дорікнула мати, помітивши на його обличчі посмішку. — Коли батько говорить, треба уважно слухати.

Хлопець зовсім забув про матір і нишком глянув на неї. Йй було зараз тридцять шість, рівно на двадцять років більше, ніж йому. Він не знав, як має виглядати жінка її віку, але відчував, що мати старіша за свої роки. Обвислі щоки робили її схожою на бабусю. Відчувши її підтримку, батько ще щось йому сказав, але хлопець не слухав. Він прикидав, скільки років можна дати батькові. Йому йшов п'ятий десяток. Він говорив, киваючи своєю напівсивою головою, а його голос деренчав, як стара платівка.

— Зрозумів? — спитав батько, скінчивши казання.

Зблизька хлопець бачив його жовті від нікотину зуби. Поряд з потемнілим боковим неприродно виблискував вставний зуб.

Зрештою батько махнув рукою і пішов на роботу. Мати подалася прати білизну, а хлопець піднявся до себе в кімнату. Сів перед столиком і відсунув від себе купу безладно розкиданих книжок. Йому все набридло. Холод пронизував до кісток, холод і біль, але болло не від холоду. На мить йому здалося, що винні в цьому столик і стілець.

Пролунав гудок. Його несамовите виття скидалося на крик пригніченої людської душі. Настрій у хлопця зіпсувався: той звук викликав у пам'яті сигнал повітряної тривоги. Хоч насправді гудок сповіщав початок роботи на якомусь заводі. Хлопцеві привиділася гнітюча картина: люди поспішають до свого ярма. В кімнаті задеренчали скляні двері. «Мабуть, вітер шарпає», — подумав хлопець, роздратований тим, що всьому можна знайти раціональне пояснення.

Надворі випогодилося. Оголені верхівки дерев, які розгойдував вітер, заяскрили на сонці. Вдалині виднілися верхні поверхи універмагу. З вікна було видно також початкову школу, до якої ходив молодший брат. Під час перерви учні часто ганяли м'яча на шкільному дворі. Зараз там не було ні душі.

Хлопець став взувати черевики. У цю хвилину до кімнати зайшла мати і щось сказала. Не звертаючи на неї уваги, він мовчки вийшов з дому. У руках ніс згорток з двома словниками: французько-японським, привезеним з училища, й англо-японським, шкільним. У кварталі буйністих книгарень не було жодних руйнувань. Старі крамниці з рядами книжкових полиць нагадували про минулі часи. У першій книгарні, до якої він зайшов, обидві книги оцінили дешевше, ніж він сподівався. Хлопець пішов до сусідньої — запропонували ще менше. По черзі обійшов усі книгарні, але марно — усюди йому давали менше, ніж у пер-

шій. Розчарований, повернувся туди, звідки почав.

— Що, дізнався, скільки дають інші? Ну, викладай свої нещасні книги, — сказав буйніст.

Замість відповіді хлопець повернувся і вийшов. Широкими кроками поспішив геть з цього неавтономного кварталу, який обійшла пожежа. Хотілося, щоб від нього лишилися самі руїни. У провулку побачив ящик для сміття, наповнений шцерт бавовниковим лушпинням. Одного сірника вистачило б, щоб сміття запалало, а від сильного вітру вогонь легко перекинувся б на висушені сонцем дерев'яні панелі будинків. Раптом хлопець з радістю уявив велике полум'я. У пам'яті виразно ожив спогад про пожежу, свідком якої він був, коли навчався в спецшколі. Горів старовинний замок. Схожий на велетня у шоломі, він стояв посеред вогняної стихії, огорнутий димовою чорною завісою, і за мить почав осідати. Хлопець не відчував ненависті до янки, що запалили його. Скоріше був вдячний ворогові за цікаве видовище. Понишпорив у кишенях, шукаючи сірників, але марно. Намацав кілька зім'ятих самокруток, вийняв одну й затиснув у зубах. Поки йшов вулицею, сподіваючись припалити у когось цигарку, ряд будинків урвався і потяглися руїни. Холодний вітер, що пролітав над голою землею, вкритою уламками каміння, давав себе знати. Сонце схиялося до обрію, але тіні від руїн не було видно. Здавалося, наче земля поглинає сонячні промені так само, як піщаний ґрунт воду.

Надвечір хлопець вернувся додому.

— Ти начебто повеселів. Щось тебе втішило? — запитала мати.

Замість відповіді хлопець чиркнув сірником і спокійно припалив цигарку, яку тримав у роті. Мати здивувалася — вона не знала, що син курить, бо хлопець завжди робив це потай від неї, — але не сказала нічого.

Він піднявся в свою кімнату і замкнувся зсередины. Одну за одною скурив усі чотири цигарки. Залюбки покурив би ще, але грошей на тютюн не було. Сів до столика, взявся читати книжку. Настрій був набагато кращий, ніж зранку. Просидів над книжкою, аж поки стемніло.

Тепер хлопець майже не виходив зі своєї кімнати на другому поверсі. Хіба що мати просила купити продуктів. Час минав за читанням книжок з батькової бібліотеки, а також нових серійних видань — брошур на двадцять-тридцять сторінок, надрукованих на грубому папері. Їх можна було купити навіть за кишенькові гроші, що водилися у кожного школяра. Брошури були різноманітні, як-от: «Потсдамська декларація», «Басьо¹ і жанр дорожніх нотаток», «Холод і людський організм». Хлопець також проглядав газети й уважно читав повідомлення про арешт воєнних злочинців та кримінальну хроніку. Газети

¹ Мацуо Басьо (1644—1694) — наївідоміший японський поет в жанрі хайку.

писали, що з настанням холодів почастишали випадки голодної смерті безпритульних дітей, осиротілих під час війни. Серед інших повідомлень його увагу привернула замітка про двох бандитів, колишніх військових. Одягнені у шинелі, з масками на обличчі, вони вчинили п'ять чи шість збройних пограбувань. За словами очевидців, один з них — високий і смаглявий, другий — середнього зросту, худий, з блідим обличчям. Судячи з цього, злочинці дуже нагадували хлопцевих знайомих — майора та лейтенанта. Розшукати їх було нелегко: сьогодні бандити з'являлися у західній, а наступного дня в південній, торговій частині Токіо. Спритно і вміло замітали за собою сліди. Висловлювалися припущення, що це гангстери, які прибрали вигляду демобілізованих, або колишніх солдат якогось підрозділу смертників. Вони настільки знахабіли, що одного разу напали на вантажну машину окупаційної армії. Військова поліція кинулась їм услід, але злочинці скористалися темрявою і зникли в руїнах.

Нарешті одного з бандитів схопили. Ватажкові, колишньому майорові, пощастило втекти. Згідно з повідомленнями газет, затриманий був колишній курсант, а не лейтенант. Під час нальоту американської авіації десятого березня втратив батька з матір'ю. Після демобілізації опинився серед володюг. Тут зустрівся з майором, своїм колишнім командиром. Під час останньої суточки був поранений в ліву ногу і не зміг утекти від переслідувачів. Фотографії затриманого газета не подала, ім'я майора теж залишилося читачам невідомим. Отож із статті не можна було зрозуміти, чи знайомий майор і лейтенант мали відношення до повідомлення газети, чи ні.

На Новий рік газети опублікували імператорський едикт. Хлопець кілька разів перечитав газету, а тоді, дивлячись батькові в очі, з удаваною байдужістю спитав:

— Тату, виходить, імператор не є нащадком богів?

— Виходить, що так, — засміявся батько. — Імператор така ж людина, як усі.

— Однак... — хлопець на мить замислився, а потім тим самим тоном вів далі. — А коли я вступав у військово училище, ти казав інакше. Казав, що віддати життя за імператора, намісника бога на землі, — велика честь.

— Невже? Не пригадую.

— Казав. Саме так казав.

— Ну, може, й казав, але... — і з батькового обличчя раптом зникла усмішка. Уникаючи синового погляду, він одвернувся.

— Тату... — мало не крикнув хлопець, відчуваючи злість. — Тату, ти вірив тоді, що імператор має божественне походження?

— Та ні, не дуже...

— То чого ж ти переконував у цьому мене?

— Тоді всі це твердили. Такий був час.

— Виходить, ти мене обдурював! — несамовито вигукнув хлопець.

— Ні, ні, ну що ти... — поспішно заперечив батько і захитав головою. В тому поспіху було щось огидне, схоже на страх миші перед раптовою небезпекою.

— А я ж повірив, що імператор — бог. І коли ми програли війну, хотів накласти на себе руки. Думав: немає нам від бога прощення за поразку. А тепер зневірився. І не тому, що сьогодні імператор визнав себе звичайною людиною. Я непомітно зневірився.

З кожним словом у нього зростала злість. Марно він намагався стримати себе, віднайти логіку у своїх словах. Гарячково закурив, сподіваючись заспокоїти себе нікотинном.

Сім'я — усі четверо — сиділа, грючись біля котачу¹. Після того як усі випили по святковій чарці розведеного водю саке, батько став розкладати листівки з новорічними поздоровленнями, а мати розмовляла з молодшим братом, розгладжуючи час від часу складки на кімоно, яке вона не одягала уже кілька років. Ця спокійна новорічна атмосфера була порушена роздратованим голосом хлопця. Йому було важко лишатися серед рідних, яким зіпсував святковий настрій.

— Слухай, ходімо надвір, — звернувся він до брата.

Безлюдна вулиця тонула у сірому морозі. На тому боці серед землянок майорів японський національний прапор. Вони оглянулися на свій будинок. «Який гарний!» — радісно вигукнув молодший. Брати спілкувалися віч-на-віч востаннє тоді, коли старший приїздив у село. Відтоді вони вперше опинилися вдвох. Брат поманив хлопця під сходи, що вели на майданчик для сушіння білизни. Тут у кільканадцяти дерев'яних коробочках був розкладений всілякий молток, зібраний під час прогулянок по руїнах: цвяхи, дріт, сковороди, чашки, тарілки, ложки, сталеві каски.

— Тут у тебе ціле багатство! — сказав схвально хлопець. Він пригадав, як під час війни, коли не було на чому писати, менший зумів дістати зошити з прекрасного паперу.

— Як ти думаєш, що я з цим робитиму? — спитав брат.

— Звідки я можу знати?

— Продаватиму. І не дешево. Міді тепер нема ніде. Заліза — теж. Тож покупці знайдуться. На цьому ділі я вже заробив цілих п'ятдесят ієн.

— Ова!

— Так, так, — і брат затнувся з досади, що не може висловити, як він пишається своїми здобутками.

— Ну, гаразд. А тепер я покажу тобі одне цікаве місце, — і хлопець поклав руку на плече молодшого брата.

Вони пішли торговою вулицею. Молодший цікаво роззирався довкола. Стояла холодна новорічна погода, і людей було мало. Всі ятки на ринку були зачинені. А от біля вокзалу вирував людський натовп, попадалися святково вдягнені дівчата, хоч загалом люди були вбрані аби-

¹ Котачу — кімнатна жаровня, вставлена в підлогу і накрита ковдрою.

як, і жодної жінки із вишуканою зачіскою. Не так, як у довоєнні часи.

У підземному переході тепер було чисто, від табору бездомних не лишилось і сліду. Далі вони подались через скутий морозом пустир. Видовище було не з приємних, і настрій у брата підупав: він похнюпив носа.

— А тепер сюди, — сказав хлопець і підбадьорливо всміхнувся. Вони пролізли крізь отвір у мурі й опинилися на кладовищі. Земля там була вкрита памороззю.

— Чого ми сюди прийшли? Тут страшно, — сказав брат.

— Зараз побачиш...

Хлопець рушив углиб. Намету, як і раніше, не було. Кладовище здавалось ще більше заупущеним, ніж три місяці тому, коли хлопець побував тут уперше.

— Ось на цьому місці було грабіжницьке сховище. Вони приносили сюди награбовані консерви, рис, м'ясо, коштовності. Звідки я все це знаю? Я був другом їхнього ватажка. Здружилися ще в армії. Коли я прийшов сюди, мені на мою честь влаштували бучний прийом.

— А куди вони поділися?

— Одного разу вони напали на американську військову автомашину з провізєю. Напад удався, але військова поліція виследила і зав'язала з ними справжній бій.

— Тут? — запитав брат, стививши голос і лякливо роззираючись навкруги.

— Ось глянь: слід від кулі, — і хлопець показав на тріщину у надгробку, а потім на труну із зірваним віком, наче вона мала теж якесь відношення до стрілянина. — На цьому місці вбили чимало полцейських, але і грабіжники загинули. Тільки ватажок лишився живий. Утік від переслідувачів — немов крізь землю провалився.

Слова «крізь землю» брат зрозумів буквально і став уважно обдивлятися могилу, ніби сподіваючись знайти там таємний підземний хід.

— А хто він такий, той ватажок?

— Як тобі сказати?.. Смаглявий, як негр, вищий і дужчий за будь-якого американського солдата. Взагалі, загадкова людина.

— Буває ж таке! — вигукнув брат.

З-за муру долинали веселі крики дітей, що гралися в бадмінтон. Щоб розвіяти братову задуму — видно йому не йшла з голови думка про якийсь підземний хід, де сховався ватажок грабіжників, — хлопець усміхнувся.

Одного ранку хлопця розбудило завивання вітру. Хоча годинник показував уже десяту, надворі були сутінки, як удо світла. День видався похмурий.

Знизу долинали звуки радіо: очевидно, мати була вдома. Останній часом у матері з'явилася звичка, пораючись на кухні, вмикати радіоприймач на всю гучність: «Батько на роботі, а малий, мабуть, пішов до школи. Чим би сьогодні зайнятися?» — думав хлопець, але нічого путнього придумати не міг. Вітер шалено струсонув дахом, і щось з гуркотом впало і розбилосся. Він встав з постелі і від-

чинив вікно. Над будинком, неначе баржа на буксирі, повільно пропливала важка хмара. Позіхаючи, хлопець некапаєм спустився сходами вниз. На веранді з шитвом у руках дрімала мати. Гукнув її, але вона не озвалася. Махнув рукою і попрямував на кухню. Відкрив тостер і з'їв кілька грінок, випечених з бобового борошна. Потім згадав, що десь має бути картопля, роззирнувся. В отворі колонки для нагрівання води лежала коробка сірників. Хлопець знічев'я запалив один сірник і, побачивши біля себе солом'яний мішок з картоплею, здригнувся. Мішок міг загорітися вмить. Досить кинути сірник, і мішок спалахне, вогонь охопить будинок... все піде з димом. В його уяві знову виникла картина пожежі: горить замок, місто, імператорський герб — хризантема, весь світ... Він чиркнув сірником. Вітер згасив його. Але від другого сірника мішок зайнявся, полум'я почало лизати соломі тоненькі стовпчики білого диму піднялися вгору. Вітер роздмухував полум'я, і воно, охопивши мішок, поповзло по дерев'яній стіні. Його велика пекуча долоня, здавалось, пестить її перед тим, як одним ударом звалити. «Коли будинок згорить, щось у світі зміниться», — подумав хлопець, і по його тілу теплою хвилею розлилася радість. Та згадавши про матір, він пополотнів від жаху. Адже вона й досі дрімала на веранді. І хлопець зразу відтягнув охопленний вогнем мішок від стіни і взявся затоптувати полум'я. Його язики, наче живі істоти, звивалися під ногами. Бігаючи навколо мішка, він топтав і топтав його, аж поки згасив полум'я. Тим часом вогонь поповз по стіні до стелі. Хлопець набрав відро води з бака і виплеснув її на стіну. Вогонь погас, але залишився великий чорний слід. Полегшено зітхнувши, хлопець відчув себе здатним до рішучих вчинків. Ще не розумів, що саме зробити, але не сумнівався: діятиме рішуче. Мерщій повернувся до своєї кімнати і зняв із стіни талісмани з храмів Мейдзі-дзінгу та Ісе-дайдзінгу. Талісман з храму Мейдзі-дзінгу зберігався на згадку про восьме грудня, початок війни. У цей пам'ятний день разом з іншими учнями початкової школи хлопець молився за перемогу у війні. Згодом, уже в першому класі середньої школи, готуючись вступити у військову спецшколу, він щодня повторював цю молитву перед домашнім вівтарем. Що ж до талісмана з храму Ісе-дайдзінгу, то його хтосьна-коли купив батько. Бо хлопець змалку звик бачити його у цій кімнаті і навіть не уявляв її без цієї священної реліквії.

Спустившись знову на перший поверх, хлопець поглянув на матір: вона й далі мирно спала, хоча над вухом у неї безупинно тріскотіло радіо. Обережно прослизнув за її спиною до домашнього вівтаря, вийняв з його шухляди фотоапарат і скрадливо вийшов з кімнати. На всякий випадок, коли б мати прокинулася і спитала, чого він шукає, навіть придумав відповідь: мовляв, для майстрування йому потрібна свічка. Але мати все ще дрімала. Своєю згорбленою постаттю

нагадувала бабудо, яку зустрів у селі. Відчував, що бачить її востаннє, але це його не хвилювало.

Він почав старанно лаштуватися у до-рогу. Одягнув під мундир два светри, зверху накинув шинелю, а шию обгорнув тричі шматком полотна. Потім дбайливо загорнув у хустину фотоапарат і обидва словники. Раптом у нього з'явилася ідея, він кинувся до шафи. Хотів прихопити щось на продаж, але побачив, що мати вже продала майже всі свої кімоно.

Опинившись за воротами, озирнувся на будинок. Але не з туги, а з бажання швидше його забути. Та ні, щось усе-таки притягувало його погляд. Рідний дім утратив у його очах свою принадність і перетворився у просту дерев'яну споруду. Та щоб збагнути причину цієї зміни, треба було уважніше придивитися до нього. Однак чим більше він удивлявся, тим чужішою здавалася йому рідна оселя. Чому вона ще стоїть? Чому не згоріла?

На ринковій площі хлопець зайшов до магазину фототоварів. Без посвідчення особи продавець не погоджувався викупити в нього фотокамеру. Хлопець забув його взяти і розчаровано попрямував до виходу, та раптом продавець попросив зачекати. Жалкуючи, що з рук вислизає такий товар, ще раз оглянув камеру. Фотоапарат був досконалий, німецький, батько купив його ще до війни. Продавець спитав, чи не віддасть його за продовольчу книжку. Хлопець сподівався одержати більше, але мовчки погодився і на те, що давали.

У кварталі букіністичних книгарень хлопець насунув на очі шапку і випнув груди під товстим шаром численних одерж. Зайшовши в одну з них, він ввічливо запитав, чи не куплять у нього книги. Цього разу власник книгарні призна-чив ціну набагато меншу, ніж раніше. Хлопець загорнув словники і вийшов. Простуючи до дверей, побачив на полиці біля виходу гарний словник рідної мови і спиртно заховав його під пахву. Старий хазяїн, мабуть, усе бачив, але не сказав нічого. Відверто зухвалий вчинок немовби паралізував його. А хлопець уже й не боявся, що його спіймають на гарячому.

Він пішов далі. Його думки були далеко від того, що його оточувало. Душа прагнула великих звершень, але яких — він не знав. Здавалося, що він рухається не з власної волі, що його веде сила, яка наперед визначає людську долю. Він не уявляв собі, що з ним буде далі. Коли запитував себе, що йому робити, щоразу діставав несподівану відповідь. Дивля-

чись на словник, щойно вкрадений у кни-гарні, він дивувався, як це міг на таке зважитися.

Без вагань зайшов до іншої букіні-стичної крамниці. Передусім показав бу-кіністові поцуплений словник рідної мо-ви. Зачувши, що його оцінюють досить таки пристойно, розв'язав хустину і ви-клав власні словники.

— Вчитеся? — поцікавився продавець.

— Ні. Я демобілізований, — відповів хлопець, пересмикнувши плечима. На ньому було забагато одягу, тіло сплива-ло потом, пашіло жаром. — У військовій школі ми вивчали не англійську, а фран-цузьку. Мову Наполеона.

— Чому ж ви продаєте словники? Хі-ба вони вам більше не потрібні?

— Ні, вони мені вже не знадобляться. Мое навчання скінчилося, — і беручи гроші від продавця, хлопець засміявся.

На вокзалі він зайняв чергу у касі північного напрямку. Особливих причин вибрати саме цей напрямок у нього не було. Та й саме рішення кудись поїхати виникло у нього тоді, коли він опинився біля вокзалу і почув паровозний свисток. Проїжджаючи, паровоз, здавалося, дов-го і сумно зітхав. В уяві хлопця постало видиво: поїзд, розтинаючи нічну пітьму, мчить у далекі, невідомі краї...

* * *

— Ну що, тобі вже краще? — спитав чоловік.

Хитнувшись від сильного пориву вітру, хлопець поглянув на його смагляве об-личчя. У сутінках воно виділося неви-разно, здавалося чорним.

— Ти часом не хворий? — допитува-лася жінка.

Хлопець ледь хитнув головою і вдруге спробував видушити з себе усмішку. Та цього разу в нього нічого не вийшло — м'язи на обличчі заціпеніли, як у паралі-зованого. Знову з'явилося відчуття, ніби вокзал почав опускатися. Люди теж на-хилилися — ще трохи і попадають. Хло-пець збагнув, що це заточився він сам. Якщо знову впаде, то вдариться об край тротуару і розіб'є голову. «Якщо падати, то тільки так, щоб уже не встати», — подумав хлопець. Щось в'язке, як мед, затопило мозок, і йому здалося, що на-став його кінець.

Однак чоловік і жінка втримали його на ногах і за хвилину, переконавшись, що він прийшов до пам'яті, вернулися до перерваної розмови.

Довжелезна черга анітрохи не руха-лася.

З японської переклав
Володимир ДЗЮБ